

تحلیلی بر پدیده‌ی نکوهیده‌ی نفاق

خلل و نواقص اخلاقی که گاه به گونه‌ای فراگیر در جامعه ظهور می‌کند و تعادل زندگی اجتماعی را تحت تأثیر رشد...

خلل و نواقص اخلاقی که گاه به گونه‌ای فراگیر در جامعه ظهور می‌کند و تعادل زندگی اجتماعی را تحت تأثیر رشد ناموزون خود قرار می‌دهند، از نگران‌کننده‌ترین امور در نظر اهالی اندیشه و صاحب‌نظران علوم اجتماعی است. 'نفاق' یا دورویی از جمله منفعت‌طلبانه، ابی، بدیده‌ها، غداخلاق، است

به گزارش گروه اندیشه ایرنا، اگر فرهنگ را 'مخرج مشترک رفتارهای اجتماعی' قلمداد کنیم، نگرانی از رشد پدیده‌های غیر اخلاقی و امیال پست و نکوهیده در اجتماع، نه تنها ضروری است بلکه اساساً عزمی ملی را جهت ممانعت از رواج آنها می‌طلبد. یکی از این پدیده‌ها که به کرات، گله‌مندی افراد درستکار در مواجهه با آن از سوی دیگران، شنیده می‌شود، پدیده‌ی نکوهیده‌ی 'دو رویی' یا 'نفاق' است.

نوشتار زیر ضمن ارائه‌ی ساختار واژه‌شناختی کلمه‌ی 'نفاق'، به بررسی بروز چنین خصیصه‌ای در افراد از منظر روانشناسی و اخلاقی پرداخته و راهکارهایی جهت ممانعت از رشد، و فراگیر شدن آن اشاره می‌کند.

* تحلیل ساختاری و زبانشناسی نفاق

انسانها همواره برای رسیدن به سعادت و احساس آرامش تلاش می‌کنند. در نظر شمار زیادی از افراد جامعه، دوست داشته شدن و مورد احترام قرار گرفتن توسط دیگران، مهمترین ویژگی یک انسان خوشبخت است؛ بنابراین انسانها سعی می‌کنند همواره از موقعیتی مورد تأیید اکثریت برخوردار باشند. اما بدون شک چنین دوامی امکان‌پذیر نیست. چرا که اعمال هیچ فردی عاری از خطا و اشتباه نبوده و در نتیجه رفتار و کردار هیچ کس نمی‌تواند همیشه و در نظر همه یا اکثریت افراد مورد تأیید و احترام باشد. افرادی که به لحاظ اجتماعی از اعتماد بنفس کافی برخوردار نیستند، توان مواجهه با چنین واقعیتی را ندارد، از همین رو برای نگهداشت تأیید دیگران و از دست ندادن موقعیت‌های شخصی‌شان، سیاست مذموم و فاسد نفاق یا دورویی را پیش می‌گیرند.

نفاق از جمله صفات نکوهیده‌ای است که بارها در قرآن کریم مورد مذمت قرار گرفته است.

به لحاظ واژه‌شناسی تنها یک بیت شعر جاهلی که ابولخیل عوده، از اشعار منسوب به «طرفه» نقل کرده، وجود دارد که در آن «نفاق» از باب «مفاعله» به کار رفته و معنای «تلوّن» (رنگ به رنگ شدن) و «مُخَادِعَه» (یکدیگر را فریب دادن) را می‌رساند.

کتابهای لغت نیز صرفاً تعریف اصطلاحی نفاق را ذکر کرده‌اند. لغت‌شناسان «نفاق» را مشتق از «نافقاء» به معنای «طرف پنهانی لانه موش صحرایی» دانسته‌اند که هنگام فرار، لایه نازک سطح زمین را از داخل تخریب کرده و از آن خارج می‌شود؛ 'نفاق' در لغت به معنای راه‌های زیرزمینی است و 'منافق' را به سبب استفاده از نقاب‌های متعدد در موقعیت مختلف برای پنهان نگه داشتن چهره‌ی واقعی‌اش منافق می‌خوانند.

* نمادها و ویژگی‌های انسان منافق

در سنت اسلامی، بیش از سایر ادیان، به مسأله‌ی نفاق توجه داده شده است. مولای متقیان، حضرت علی (ع) ویژگی‌های تأمل برانگیزی را در خطبه‌ها و احادیث متعدد، برشمرده‌اند؛ لذا بهتر دیدیم در بیان ویژگی‌ها و خصلت‌های منافقان، از حکمت مولای متقیان استمداد گرفته و آنها را فهرست وار بیان نمائیم.

* مؤمن زود خشنود و دیر ناراحت می شود و منافق زود ناراحت و دیر خشنود می گردد.

* مؤمن نه بدی می کند و نه معذرت می خواهد و منافق هر روز بدی می کند و معذرت می خواهد.

* مؤمن کم حرف و پر کار است و منافق پر حرف و کم کار.

* مؤمن را از سیمایش می شناسیم و منافق را از نشانه هایش.

* سه چیز است که در هر کس باشد منافق است اگر چه روزه دارد و نماز بخواند و حج و عمره کند و بگوید من مسلمانم، کسی که هنگام سخن گفتن دروغ بگوید و وقتی که وعده دهد تخلف نماید و چون امانت بگیرد، خیانت نماید.

حضرت علی (ع) در 'توصیف شخصیت' افراد 'دو چهره'، می فرماید: 'فرد دورو و ریاکار چهار نشانه دارد: 1- هنگامی که تنهاست در عبادت خدا و ذکرش خیر تنبل و کسل است 2- در میان مردم و جمع در عبادت خدا و اعمال خیر کوشاست 3 زمانی که از او تعریف کنند بیشتر کار می کند 4- هرگاه از عمل او تمجید و تعریفی نکنند کار خیر را ترک کند.

مولای متقیان درباره ی نفاق، همچنین می فرماید: 'منافق، گفتارش زیبا و کردارش بیماری درون است'. منافق زیبا می نماید و زیبا می گوید تا بیماری درونی خویش را بپوشاند و هدف خود را (هر چه که باشد) مخفی نگاه دارد، و تا آن جا که بتواند در دلها نفوذ کند و انسانها را بفریبد تا به کام خود برسد و لذا چاپلوسی و تملق، او را باطل جاری منافقان در تمام موقعیت هاست. حدیث دیگر امام علی (ع) ناظر به همین ویژگی است، آن جا که می فرماید: المنافق لسانه یسر و قلبه یضر، 'زبان منافق شادمان می کند و دلش زیان می رساند'.

* تحلیل روانشناسانه ی نفاق و راهکارهای بازدارنده

در عرفان اسلامی، یکی از با اهمیت ترین مراقبات سالکان، یکرنگی و پرهیز از هرگونه دورویی و ریاکاری است. مرشد آگاه، سالکان طریقت را از حجابهایی که ممکن است در مسیر سلوک بر نفس ایشان پرده افکنند، هشدار می دهد؛ از جمله اینکه مبدا حس احترام مردم به سالکان، زمینه حبّ نفس را در ایشان تقویت کند و صفات رذیله ای همچون تملق، چاپلوسی و نفاق، یا حتی خوشامد نسبت به آنها در قلبشان جوانه بزند.

آموزه های روانشناسانه ی عرفان اسلامی حاوی نکات ژرف و کاربردی بیشمار است، اما متأسفانه آن طور که شایسته است پژوهشی در این باب صورت نمی گیرد. به عنوان مثال، عبارت 'یا چنان نما که هستی، یا چنان باش که می نمایی'، یکی از حکمت های ماندگار از سخنان عارف کامل، بایزید بسطامی، در مواجهه با موضوع نفاق است. انسانی که می کوشد چیزی جز آنکه هست را به نمایش بگذارد، سرانجام چیزی جز سرخوردگی و اندوهی جانکاه بر روح و روانش، باقی نخواهد.

ملا مهدی نراقی، در اثر تألیفی خویش با عنوان 'جامع السعادات' در باب اخلاق می گوید همان طور که در طبّ جسمانی برای هر بیماری دارو و معالجه ای خاص وجود دارد، در طبّ روحانی نیز برای هر رذیلت اخلاقی راه شناخت بیماری، دارو و درمان خاص وجود دارد. وی نفاق را در زمره ی بیماریهای قوه ی شهوانیه برشمرده و آن را 'مخالف بودن نهان و آشکار انسان در ایمان یا طاعات یا معاشرت با مردم به هر انگیزه و نیت'، تعریف می کند.

نه تنها نراقی، بلکه اکثریت قریب به اتفاق حکمای ایرانی، دیدگاهی طبیبانه نسبت به مباحث اخلاقی داشته اند. رازی طبیب و فیلسوف نامی ایرانی (سده سوم) اثری که در باب فلسفه ی اخلاق نگاشت را 'طبّ روحانی' نام نهاد.

علم روانشناسی نوین، شخصیت افراد منافق را مورد مطالعه قرار داده و زمینه ها و علل مختلفی را در بروز این رفتار نکوهیده برشمرده است. از دیدگاه روانشناسی تربیتی، روش هایی که منجر به افزایش اعتماد بنفس در کودکان شود، می تواند به عنوان راهکاری بازدارنده از شکل گیری شخصیتیهای متملق، منافق و چاپلوس شود. از جمله این روش ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

1: پرورش حس شجاعت

2: پرورش قوای فکری

3: عدم مقایسه ی منفی کودک با همسالان

4: تشویق راستگویی

5: مسئولیت خواهی

6: تقویت روش های دوست یابی

در آموزه های اسلامی نیز ادعیه و اذکاری آمده که در روایات به عنوان زایل کننده نفاق، معرفی شده اند. حضرت رسول اکرم (ص) در روایتی 'صلوات بر خود و اهل بیتشان(ع) را سبب برطرف شدن نفاق' دانسته اند.

هم چنین روایت دیگری از حضرت محمد (ص)، نقل شده که برای در امان ماندن از رذیله ی نفاق، فرموده اند: سوره قلْ یا ایها الکفرون و سوره ی قلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ، مُقَشِّشَتان هستند. این دو سوره را از آن جهت مُقَشِّشَة نامیده اند که انسان را از شرک و نفاق پاک می گردانند.

* فرجام سخن

از منظر علوم رفتاری ، اگر هر شخص با کنار گذاشتن عملکردها و اخلاق ناپسند ، پیش از هرگونه توقع و توجیه، در هموار کردن مسیر 'اخلاقی زیستن' در جامعه گام برداشته و خود را مسؤول بداند، پیکره ی اجتماع از نفوذ رفتارهای برخاسته از ناهنجاریهای اخلاقی و معرفتی، در امان خواهد ماند و یقیناً تلاش های سودمندتری در رابطه با ارتقاء بُعد اخلاقیِ الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت ، صورت خواهد گرفت.

نحوه ی شکل گیری رگه های ذهنی و رفتاری افراد و متقابلاً تأثیرشان بر شاکله ی جوامع ، از جمله موضوعاتی است که با توجه به روند رشد کنونی تغییرات زندگی ، بیش از گذشته، نیازمند عزم علمای اخلاق ، روانشناسان ، متفکران و پژوهشگران علوم اجتماعی جهت ترویج آداب صحیح اخلاقی و مبانی معرفتی است .

آموزه تأمل برانگیز ذیل ، اندرزی است برای همه ی انسان ها، جهت هوشیاری نسبت به روند نهادینه شدن عادت ها و عملکردهاشان در تمامی ابعاد زندگی؛ نیز تلنگری است بر سهل و ساده نپنداشتن بروز اخلاق های بد و صفات نکوهیده ای همچون حسد ، حرص ، دروغ ، کم کاری ، نفاق ، و بسیاری رذائل دیگر :

'مراقب افکارت باش که گفتارت می شود، مراقب گفتارت باش که رفتارت می شود، مراقب رفتارت باش که عادتت می شود، مراقب عادتت باش که شخصیتت می شود، مراقب شخصیتت باش که سرنوشتت می شود.'